

Kronika | Chronicle

Paroda „MAŽESNIEJI BROLIAI LIETUVOJE“

2009 m. spalio 2 d. – 2010 m. vasario 14 d. Lietuvos nacionalinio muziejaus lankytojai galėjo

pamatyti Mažesniųjų Brolių paveldo parodą, skirtą pranciškonų ordino įkūrimo Lietuvoje 800 metų jubiliejui (1209–2009).

Atskirų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje veikusių vienuolių istorijos ir jų veiklos pėdsakai, dvasingumo bruožai, architektūros ir dailės paveldas labai mažai žinomi. Jų tyrimai prasidėjo tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Tiesa, už okupuotos šalies ribų išėvijos spaudoje pasirodė nemažai straipsnių, skirtų vienuolių istorijoms. Todėl kiekviena publikacija, mokslinė konferencija ar paroda – svarbūs įvykiai, užpildantys mūsų kultūros istorijos „baltas dėmes“.

Tai ne pirmoji Lietuvos nacionaliniame muziejuje organizuota paroda religinės kultūros tematika. Kartu su Bažnytinio paveldo muziejumi buvo surengtos dvi Bažnytinio paveldo muziejaus parodos (2006, 2007 m. kuratorės dr. Sigita Maslauskaitė, Rita Pauliukevičiūtė), 2008 m. muziejus pristatė jėzuitų paveldo parodą „Lietuvos jėzuitų provincijai – 400 metų“ (kuratorė dr. Neringa Markauskaitė), tais pačiais metais įvyko paroda, supažindinanti su Trakų parapinės bažnyčios kultūros vertybėmis (2008 m. gruodžio – 2009 m. rugpjūčio mėn. paroda „Neišiekvojamiems dangaus turtams pašvęsta... Trakų parapinei bažnyčiai – 600“; kuratorės dr. Sigita Maslauskaitė, Rita Pauliukevičiūtė, mokslinė konsultantė dr. Giedrė Mickūnaitė). Džiugu, kad, tęsiant puikių parodų ciklą, muziejaus lankytojai galėjo susipažinti ir su pranciškonų ordino veiklos pėdsakais Lietuvoje.

Pranciškonų (po ordino skilimo 1517 m. dviejų skirtingų bendruomenių – konventualų ir observantų) indėlis į krašto evangelizaciją, švietimą ir kultūrą tikrai milžiniškas. Pirmosios pranciškonų misijos glaudžiai susijusios su Lietuvos valstybės kūrimosi pradžia. Šios vienuolijos konventui priklausiusiame 1503 m. Strasbūre (tuomet – Argentinae) publikuotame leidinyje aptiktas pirmasis lietuviško poterių teksto įrašas (Nicolaus de Blony traktatas „Tractatus sacerdotalis de sacrame[n]tis...“ eksponuotas parodoje). Kuršo vyskupas pranciškonas Henrikas Liuksemburgietis prisidėjo prie Klaipėdos miesto įkūrimo: pastatė čia Šv. Mikalojaus ir Šv. Jono bažnyčias. Iki pat XVI a. kontrreformacijos ir jėzuitų įsigalėjimo pranciškonai buvo įtakingiausi katalikybės skleidėjai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Sekdami savo brolių mokymu, pranciškonai (ir konventualai, ir observantai) platino ir palaikė Nekaltai Pradėtosios Švč. Mergelės Marijos koncepciją ir gegužines pamaldas Lietuvoje: nuo 1858 m. Vilniaus pranciškonų konventualų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčioje įvestos gegužinės pamaldos. (Anksčiausiai jos įvestos Seinų katedroje 1854 m.) Kiek vėliau šios pamaldos tapo neatsiejama Lietuvos religinio gyvenimo dalimi. Pranciškonams labai svarbaus vieno šv. Pranciškaus regėjimo – Rožių stebuklo – minėjimas (Porcinkulės atleidai švenčiami rugpjūčio 2 d.) XX a. I pusėje tapo specifiniu mūsų krašto religinio gyvenimo bruožu.

Tačiau Mažesniųjų Brolių vienuolynai neišvengė XIX a. ir XX a. kitų vienuolių ištikusio likimo. Po 1863 m. jų vienuolynai buvo uždaryti (vienintelis neuždarytas Kretingos vienuolynas XX a. I pusėje tapo pranciškonų atgimimo židiniu), turtai nusavinti, o meno kūriniai išblaškyti po įvairias parapines bažnyčias. 1918 m. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, pranciškonai atgavo pastatus ir žemes, tačiau išblaškytų meno kūrinių susigrąžinti nepavyko. Antrą kartą šios vienuolijos vienuolynai ir bažnyčios buvo nusiaubti sovietiniu laikotarpiu, todėl parodos organizatoriams ir kuratoriams broliui kun. Juliiu Sasnauskui OFM ir Lijanai Birškytei-Klimienei teko po kruopelytę surasti, surinkti ir į vieną vietą suvežti po visą Lietuvą išbarstytus pranciškonų veiklos liudininkus. Ekspozicija surengta daugelio asmenų ir institucijų pagalbos bei geranoriškumo dėka: parodai eksponatus paskolino

Bažnytinio paveldo, Kauno arkivyskupijos, Lietuvos dailės, Vytauto Didžiojo karo muziejai, Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Vilniaus ir Kauno arkivyskupijos, Telšių, Kaišiadorių, Panevėžio ir Šiaulių vyskupijos. Ši paroda – puikus kultūros įstaigų ir Bažnyčios institucijų vaisingo bendradarbiavimo pavyzdys. Kita vertus, toks bendradarbiavimas parodos kuratoriams leido surengti turtingą ekspoziciją, kuri įvairiais rakursais ir aspektais pristato pranciškonų palikimą.

Parodoje buvo eksponuojami ne tik Mažesniesiems Broliams, bet ir visai Lietuvos kultūrai reikšmingi XIII–XIX a. (sukurti iki vienuolynų uždarymo 1864 m.) raštijos paminklai, senieji giesmynų fragmentai (XIV–XV a. gradualai), knygos, liturginiai indai, drabužiai ir kiti religinio meno kūriniai (paveikslai, skulptūros, drožyba). 1260 m. generalinės kapitulos sprendimu pranciškonų bažnyčia buvo draudžiama aprūpinti vitražais, paveikslais ir skulptūromis, keliančiomis žmonių smalsumą. Leista turėti tik Nukryžiuotąjį ir šv. Pranciškaus bei šv. Antano atvaizdus. Laimei, vėliau šis draudimas nebegaliojo, ir šiandieną mes galime kalbėti apie pranciškonų meno paveldą Lietuvoje. Lietuvos nacionaliniame muziejuje buvo eksponuoti paveikslai, vaizduojantys svarbiausius vienuolijos šventuosius, – šv. Pranciškų ir šv. Antaną (paveikslai „Šv. Pranciškaus stigmatizacija“ (XVIII a. kūrinyne atvežtas iš Naujojo Daugėlišio bažnyčios), net trys šv. Antano atvaizdai). Parodoje galėjome pamatyti XVII a. datuojamas indaujos duris su vienuolijos įkūrėjų šv. Pranciškaus ir šv. Klaros atvaizdais. Tokių tapyba puoštų baroko laikotarpio baldų (ar bent jų fragmentų) išliko labai mažai. (Šis baldas po Vilniaus pranciškonų konventualų vienuolyno ir bažnyčios uždarymo buvo perkeltas į Daugų Dievo Apvaizdos bažnyčią, kur saugomas iki šiol.) XVII a. pab. išdrožta Susimąščiusio Kristaus (Rūpintojėlio) skulptūra iliustruoja ypatingą bernardinų ir pranciškonų dėmesį šiam nekanoniniam atvaizdai. Tapytas ar drožtas Susimąščiusio Kristaus atvaizdas XVI–XIX a. buvo gana dažnas jų bažnyčiose. Tiksliai žinoma, kad Gardino, Telšių observantų, Kauno, Valkininkų konventualų ir kt. bažnyčiose būta Loreto Dievo Motinos skulptūrų. Iš jų visų išsiskiria Valkininkų pranciškonų konventualų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje malonėmis ir stebuklais pagarsėjusi skulptūra, kurią galėjo pamatyti ir parodos lankytojai. Dar vienas eksponatas – XVIII a. kryžius-relikvijorius iš sugriauto Valkininkų vienuolyno ir bažnyčios – iliustruoja pranciškono šv. Bonaventūros suformuluotą kryžiaus-gyvybės medžio koncepciją. Beveik visose pranciškonų bažnyčiose buvo Porcinkulės atlaidų įvedimą vaizduojančių paveikslų. Vienu tokių paveikslų iš Troškūnų bažnyčios galėjome pasigėrėti ekspozicijoje.

Lietuvos kultūros paveldui svarbus Miršo Leibovičiaus Nesvyžiuje raižytas Lietuvos bernardinų vienuolynų žemėlapis, datuojamas XVIII a. 9–10-uoju dešimtmečiu. Kaip teigė Povilas Reklaitis, tai pirmas ir vienintelis Lietuvoje vienuolynų kartografinis paminklas, todėl džiugu, kad tokį brangų eksponatą parodai paskolino Lietuvos dailės muziejus.

Parodoje buvo surinkti menine verte išsiskiriantys kūriniai, tačiau tai nėra svarbiausia. Kalbėdami apie religinį meną turime žinoti, kad net ir nedidelės meninės vertės objektai byloja apie juos sukūrusios, įgijusios ir puoselėjusios bendruomenės tikėjimą ir jo raišką. Jie liudija krikščionybės istoriją Lietuvoje, per daugialypes pamaldumo formas atskleidžia religinės bendruomenės istoriją. Svarbu, kad parodos lankytojai galėjo susipažinti su liturginiais indais, relikvijoriais, meno kūrinių iš visiškai sugriautų ir suniokotų Norviliškių, Kaltanėnų, Valkininkų vienuolynų ir bažnyčių.

Manyčiau, kad ši paroda lankytojus paveikė dvejopai. Viena vertus, jie susipažino su pranciškonų dvasingumo ir pamaldumo atspindžiais raštijoje bei mene, kita vertus, jiems dar kartą buvo priminti tragiški Lietuvos ir Bažnyčios istorijos puslapiai. Bet kurios parodos svarbiausias tikslas – kuo plačiau, įvairiau ir tiksliau apibūdinti pristatomą reiškinį, todėl Mažesniųjų Brolių paveldo parodos kuratoriai nusipelnė ne vieno pagiriamąjo žodžio. Tikslingai ir taikliai parinkti eksponatai puikiai iliustruoja pranciškonų (konventualų ir observantų) veiklos aspektus – bažnytinį giedojimą, spausdintą žodį,

platintą pamaldumą įvairiems šventiesiems ir meno temas bei ikonografiją. Parodos ekspozicija vaizdžiai iliustruoja pranciškonų indėlį į Lietuvos kultūrą.

Tikiu, kad Lietuvos nacionalinis muziejus ir toliau tęs savo pradėtą darbą ir džiugins lankytojus profesionaliai surengtomis parodomis.

Gabija Surdokaitė

Konferencija „VIRGO VENERABILIS“.
Tęsiamos religinės kultūros paveldo studijos

Kultūros, filosofijos ir meno institute, nuo 2010 m. pavadintame Lietuvos kultūros tyrimų institute, 2009 m. gruodžio 3 dieną vyko konferencija „*Virgo*

venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje“.

Ne pirmą kartą pavadinimą keitusioje mokslo įstaigoje jau antrą dešimtmetį nuosekliai ir sistemingai vykdomi sakralinės architektūros ir dailės paveldo tyrimai, skelbiami tęstiniame leidinyje *Lietuvos sakralinė dailė*. Ilgametis Lietuvos bažnyčių paveldo objektų fiksavimo, analizavimo, kontekstualizavimo ir publikavimo darbas subrandino platesnių, skirtingas mokslo sritis apimančių katalikiškos kultūros studijų poreikį. Sakralinės dailės suvokimas neatsiejamas nuo pačios religijos, jos istorijos, doktrinos, kulto, liturgijos, visaapimančios kultūrinės raiškos pažinimo, tad gilesni katalikiškosios dailės tyrimai nuolat persipina su Katalikų Bažnyčios istorijos, mokslo, religinės muzikos, literatūros ar papročių tyrinėjimais. Atrodo, lig šiol tebėra nepaneigtas krikščionybės, kaip pamatinės europietiškos civilizacijos vertybės, statusas, tad norint apibrėžti europietiškąją Lietuvos identitetą, neretai tenka gręžtis į krikščioniškąją paveldą. Tiesa, ne tik tapatybės paieškos, bet ir sudėtingos istorijos nulemta realybė skatina Lietuvos dailėtyrą tiek daug dėmesio skirti bažnytiniam menui. Sunaikinus elitinę rezidencijų ir dvarų kultūrą, didikų, bajorų bei pasiturinčių miestelėnų kadaise funduotose ir globotose bažnyčiose bent iš dalies buvo išsaugoti tam tikri tos kultūros palikimo fragmentai. Taip jau yra, kad būtent bažnyčiose išliko didžioji Lietuvos senosios dailės paveldo dalis.

Švč. Mergelės Marijos kultui skirtoji konferencija pratęsė Kultūros, filosofijos ir meno institute nuo 2006 m. vykdomą religinės kultūros paveldo studijų programą, kurios pagrindinis tikslas – skatinti skirtingų humanitarinių mokslo sričių tyrėjų komunikavimą siekiant kuo visapusiškiau aptarti svarbias daugiasluoksnio krikščionybės diskurso temas. Pirmoji šios programos konferencija „Pamaldumas Išganytojui Lietuvos kultūroje“ buvo surengta 2006 m. (organizatoriai Liudas Jovaiša ir Gabija Surdokaitė). Jos medžiaga vėliau pateko į solidžią to paties pavadinimo knygą, kurioje, anot konferencijos organizatorių, „į įvairius pamaldumo Išganytojui Lietuvos kultūros istorijoje aspektus – Jėzaus Kristaus vaizdinius, jo kulto tradicijas, žmogaus santykio su Atpirkėju pavidalus – žvelgiama iš teologijos, literatūros, dailės istorijos bei tautosakos perspektyvų“. 2007 m. įvyko antroji Popiežiškosios Bažnyčios kultūros paveldo komisijos globos ir tarptautinio atgarsio sulaukusi konferencija „Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo įtaka Lietuvos kultūroje“ (organizatoriai Liudas Jovaiša ir Aleksandra Aleksandravičiūtė). Joje, kaip teigė vėliau pasirodžiusio leidinio sudarytoja A. Aleksandravičiūtė, nagrinėta Tridento susirinkimo nutarimų „ir jų dvasios įtaka įvairioms Europos ir Lietuvos religinio ir kultūrinio gyvenimo sritims: dvasininkijos gyvenimo reformai, raštijos ir literatūros, architektūros, vaizduojamosios ir liturginės dailės, liaudies meno formoms bei ikonografijai...“. Knyga *Tridento visuotinio Bažnyčios susirinkimo (1545–1563) įtaka Lietuvos kultūroje* – pirmasis tokios apimties mokslinis veikalas, skirtas visos Europos istoriją paveiklusio įvykio reikšmės aptarimui Lietuvoje. Tiesa, abiejose konferencijų pagrindu parengtose knygose esama panašaus pobūdžio leidiniams neišvengiamo fragmentiškumo ir „pasakojimo“ nenuoseklumo, be to, jose akivaizdžiai vyrauja dailėtyros mokslas – pusę visų knygose paskelbtų tekstų sudaro dailėtyrininkų parašyti, nors ne vien menotyrinių metodų instrumentarijumi

grįsti straipsniai (leisiu sau pastebėti, kad pastaroji aplinkybė atspindi ne tik organizatorių profesinę priklausomybę, bet iš dalies ir skirtingų lituanistikos mokslų prioritetus). Tačiau abi temos Lietuvos humanitarinių tyrimų padangėje gana naujos, tad požiūrio taškų įvairovė netgi sveikintina – ji suponuoja galimas ateities studijų kryptis.

Taigi 2009 m. religinės kultūros paveldo tyrimų programą papildė trečioji, Švč. Mergelės Marijos kultui skirta, mokslinė konferencija. Pranešėjus telkė ir visus organizacinius rūpesčius prisiėmė Gabija Surdokaitė. Šį kartą renginyje daugiau dėmesio skirta būtent Marijos paveikslui (atvaizdui ir įvaizdžiui) Lietuvos kultūroje, tad nenuostabu, kad gausiausią konferencijos dalyvių būrį vėl sudarė dailės istorikai.

Platų ir kartu „komplikuotą“ šiuolaikinės lietuvių dailėtyros požiūrį į Dievo Motinos atvaizdo problematiką atvėrė Tojanos Račiūnaitės pranešimas, kuriame pabrėžtas bažnytinio atvaizdo kaip dailės paminklo, kartu ir kulto fenomeno suvokimas, išskirtos pagrindinės Švč. Mergelės Marijos atvaizdų tyrimų tendencijos. Paveikslo kaip daugiaprasmio simbolio funkciją pranešime išryškino Aleksandra Aleksandravičiūtė, pavyzdžiu pasirinkusi Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų temos sklaidą bažnyčių altoriuose Europoje ir Lietuvoje. Gabijos Surdokaitės ir Skirmantės Smilingytės-Žeimienės pranešimuose pademonstruotas klasikinis nūdienos dailėtyros tyrimo metodas – nuo kulto genezės Europoje iki konkretaus atvaizdo Lietuvos bažnyčioje. Autorės gilinosi į skirtingose epochose Katalikų Bažnyčioje itin reikšmingų ikonografinių tipų raidą. G. Surdokaitė trumpai aptarė XV–XVI a. suformuoto Loreto Švč. Mergelės Marijos kulto bruožus Europoje, apžvelgė šio atvaizdo kartotčių paplitimą, jo funkcionavimo specifiką Lietuvoje. S. Smilingytė-Žeimienė analizavo Lurdo Švč. Mergelės Marijos kopijų kelią į Lietuvą, aiškinosi galimas jų populiarumo priežastis XX amžiuje. Šv. Kazimiero kultą ne vienerius metus tyrinėjanti Sigita Maslauskaitė konferencijoje pristatė su marijine tema besisijančių šventojo karalaičio atvaizdų galeriją, primindama katalikišką religingumą persmelkusio Marijos kulto universalumą. Nuoseklus tradicinių mokslinių metodų taikymo privalumai išryškėjo Raimondos Norkutės gana preciziškoje ikonografinėje analizėje, skirtoje Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai siužeto kompozicijos variacijoms.

Skaidrė Urbonienė (pranešimas „Stebuklingosios Švč. Mergelės Marijos skulptūros kaimo kultūroje“), Jurgita Pačkauskaitė („Švč. Mergelės Marijos atvaizdai Lietuvos metaliniuose kryžiuose“) ir Aušra Kairaitytė („Švč. Mergelės Marijos paveikslas lietuvių sakytinėje tautosakoje“) kalbėjo apie valsietiškoje kultūroje – sodybų ir pakelės kryžių puošyboje, antkapinių paminklų simbolikoje, pasakose ir užkalbėjimuose – naivaus savitumo įgavusias Dievo Motinos pamaldumo apraiškas.

Rigoristinį istoriko požiūrį į kulto tyrimą konferencijoje atspindėjo Vaidos Kamuntavičienės pranešimas, kuriame pamaldumo plitimo „įrodymai“ pateikti remiantis 1675–1677 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos duomenimis apie bažnytines brolijas. Ona Daukšienė savo pasisakymu dar kartą įrodė, koks visapusiškai aktualus yra senosios lotynakalbės raštijos nagrinėjimas ir publikavimas. Pranešime nagrinėtas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kūrinyje *Keturios Mergelės Motinos mylios arba Vieša iškilminga procesija į šventosios Mergelės Motinos Trakų šventovę* – ne tik reikšmingas literatūrologijos objektas, kurio analizė atveria šiuolaikiniam skaitytojui sunkiai perskaitomas turinio prasmes, bet ir vertingas Lietuvos istorijos, religijos istorijos, dailės istorijos šaltinis.

Baigiant norėtūsi dar sykį atkreipti dėmesį į religinės kultūros sinkretiškumą. Atskirus jos raiškos pavidalus tarpusavyje jungia daugybė bendrų sąryšio gijų, tarp kurių ryškiausia – tūkstantmetė Katalikų Bažnyčios dvasingumo tradicija. Dėl šios priežasties sakralinės dailės objekto tyrimas neišvengiamai veda link liturgijos, Bažnyčios istorijos ar religinės raštijos pažinimo, bažnytinių apeigų ar giesmių teksto prasmė visapusiškai atsiskleidžia teologijos mokslo žiniuose. Drįsčiau teigti, kad minėtose konferencijose pavyko užmezgti tarpdisciplininį dialogą, leidusį apžvelgti įvairių humanitarikos sričių įdirbį tiriant krikščioniškąją kultūros paveldą Lietuvoje, ir tikėtis bendrų darbų ateityje.

Dalia Vasiliūnienė